

УДК 81'37:008=161.3

А. Я. Леванюк

*канд. філал. навук, дац., дац. каф. агульнаадукацыйных дысцыплін
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна
e-mail: levonyuk.alla@mail.ru*

**СЕМАНТЫКА-ПРАГМАТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ
БЕЛАРУСКАГА АФАРЫСТЫЧНАГА МАЎЛЕННЯ**

Разглядаюцца пытанні прыроды афарыстычных адзінак з пазіцый семантыкі і прагматыкі, тое агульнае, што аб'ядноўвае гэтыя падыходы, і адрозненні, якія існуюць паміж імі. Сцвярджаецца, што мова ўяўляе сабой сістэму семантыка-прагматычных адносін. Асабліва цікавымі для лінгвістычнага аналізу ўяўляюцца такія моўныя выразы, у якіх камунікатыўны намер не выяўлены непасрэдна ў вербальнай форме выказвання. Яркай разнавіднасцю такіх выказванняў з'яўляюцца афарызмы. Афарызм патрабуе асэнсавання сродкамі філасофскага аналізу як спецыфічная семіятычная сістэма, якая сціскае інфармацыю і веданне да ядзернага стану і ўжываецца ў розных тыпах дыскурсу: у рэлігіі, маралі, мастацтве, праве, навуцы.

Уводзіны

У цяперашні час можна назіраць, як разнастайныя падыходы да вывучэння мовы ўсё больш адыходзяць адзін ад аднаго, як прадстаўнікі таго ці іншага накірунку ў лінгвістыцы абмяжоўваюць свае даследаванні толькі яго вузкімі межамі і тэрмінамі. Канешне, не трэба змяняць значэнне распрацовак асобных напрамкаў у вывучэнні мовы; безумоўна, глыбокія даследаванні асобных напрамкаў неабходныя. Тым не менш нельга таксама адмаўляць, што спалучэнне і каардынацыя розных падыходаў да вывучэння мовы і гаворкі, іх саюз можа даць вельмі плённыя вынікі для агульнага развіцця мовазнаўства. Больш за тое, у некаторых выпадках (калі не ў большасці) аказваецца проста немагчымым правесці выразную мяжу паміж рознымі аспектамі вывучэння мовы: гэтыя межы размытыя, розныя напрамкі «ўрываюцца» на тэрыторыю адзін аднаго, што дазваляе зірнуць на моўныя з'явы больш шырока, з розных пунктаў гледжання. У дадзеным артыкуле будуць разгледжаны некаторыя пытанні прыроды афарыстычных адзінак з пазіцый семантыкі і прагматыкі, тое агульнае, што аб'ядноўвае гэтыя падыходы, і адрозненні, якія існуюць паміж імі.

Прырода афарыстычных адзінак з пазіцый семантыкі

Мова ўяўляе сабой сістэму семантыка-прагматычных адносін. Асабліва цікавымі для лінгвістычнага аналізу ўяўляюцца такія моўныя выразы, у якіх камунікатыўны намер не выяўлены наўпрост у вербальнай форме выказвання. Яркай разнавіднасцю такіх выказванняў з'яўляюцца афарызмы. Афарызм патрабуе асэнсавання сродкамі філасофскага аналізу як спецыфічная семіятычная сістэма, якая сціскае інфармацыю і веданне да ядзернага стану і ўжываецца ў розных тыпах дыскурсу: у рэлігіі, маралі, мастацтве, праве, навуцы. Сэнсавая кампрэсія, якая ажыццяўляецца афарызмам, прымушае задумацца пра яго, як феномен сэнсу, што дазваляе разглядаць афарызм ў семантычным і прагматычным аспектах.

Даследаванне праблемы ўзаемаадносін семантыкі і прагматыкі звязваецца з герменеўтычным напрамкам ў лінгвістыцы. Пачатак гэтаму напрамку палажыў В. Гумбальт, які падняў даследаванне мовы на філасофска-антрапалагічны ўзровень, размежаваў два віды яе генезіснага разгляду – эмпірычны і ўнутраны, убачыў у моўнай здольнасці не толькі ўніверсальны дар чалавека, але і яго сутнасную характарыстыку.

Праблема сувязі семантыкі і прагматыкі ў больш шырокім плане паўстае як праблема выражэння і адлюстравання ў мове суб'ектна-аб'ектных узаемаадносін: семантыка арыентавана на аб'ектыўную рэчаіснасць, прагматыка – на суб'екта.

Семантычны аспект значэння афарызма – гэта тая прадметна-пазнавальная, кагнітыўная інфармацыя, якая закадавана ў ім. Прагматычны аспект значэння афарызма вызначаецца камунікатыўным намерам прамоўцы і адпавядае ўжыванню афарызма ў маўленні. Вывучэнне семантычнага аспекту значэння афарызма немагчыма без разумення структурна-лагічных асаблівасцяў афарызма, паколькі не можа быць усведамлення сэнсу без разумення структуры.

Семантычны аспект афарыстычных адзінак перш за ўсё можна прасачыць, паназіраўшы за іх тэматыкай. Афарызмы цікавыя даследчыкам культуры, мастацтва, літаратуры, прыцягваюць вялікую ўвагу мовазнаўцаў сэнсавай ёмістасцю, арыгінальнасцю формы, асаблівасцямі структуры. Вывучэнне афарызмаў своечасова, паколькі дынаміка жыцця сучаснага свету, узровень развіцця грамадства дыктуюць неабходнасць звяртацца да змястоўнай маўленчай формулы. Афарызм узнік у далёкім мінулым, устойліва і няўхільна развіваецца і ў нашы дні.

Наогул афарыстычны жанр у значнай меры традыцыйны, ён адносіцца да старажытнага і вельмі жывучага жанру літаратуры – да выслоўяў. Гэты выдатны жанр інтэлектуальнага мастацтва забяспечыў сабе дзіўнае даўгалецце і вялікую папулярнасць у народзе. Яго вельмі шанавалі вядомыя людзі ўсіх эпох і часоў. *«Моцныя, кароткія выразы вельмі садзейнічалі паляпшэнню жыцця»*, – гаварыў Цыцэрон. *«Максімы і афарызмы – праўдзівая жыццёвая мудрасць і соль літаратуры»*, – пісаў Д. Морлі. *«Кароткамоўе, быццам жэмчуг, іскрыцца зместам. Сапраўдная мудрасць нешматслоўная»*, – сцвярджаў Л. М. Талстой. Заўзятым прыхільнікам афарыстыкі быў М. Горкі, які прызнаваўся, што «вельмі шмат вучыўся на прыказках, інакш на мысленні афарызмамі». Якуб Колас таксама добра ўсведамляў мастацкую вартасць, філасофскія гарызонты гэтага жанру, вельмі ахвотна, шырока, плённа выкарыстоўваў афарыстыку, па-майстэрску ўводзячы выслоўі ў свае творы, напрыклад у *«Казках жыцця»*: *«Але не доўга астаетца шчасце на адным месцы»*; *«Леті быць няшчасным, але відушчым, чымся шчаслівым ды сляпым»*; *«Колькі б людзі ні думалі, хоць бы нават страцілі апошні волас на галаве ў сваім думанні, дык і тады не здолеюць даць разумнага адказу на некаторыя запытанні»*; *«Усюды і ва ўсім трэба мець розум і ведаць меру»*; *«Рай – то рай, але ж і крыж цягаць не вялікае шчасце»* і інш.

Афарызмы з'яўляюцца адлюстраваннем ментальнага свету, уяўляюць сабой маўленчую рэалізацыю, што ўключае ў сябе як уласна лінгвістычныя, так і экстралінгвістычныя элементы. Афарызм, валодаючы структурнымі асаблівасцямі, спрыяе разважанню, з'яўляецца своеасаблівым каталізатарам думкі, працэсу ўзнікнення ідэй, асацыяцый, і такім чынам ён цесна звязаны з паняццем «тэкст».

Тэматыка афарызмаў надзвычай шырокая, разнастайная і з цяжкасцю паддаецца класіфікацыі. Можна адрозніваць афарызмы грамадска-палітычныя, этычныя, эстэтычныя, жыццёва-бытавыя, філасофскія, педагагічныя і інш., прычым у кожнай з гэтых разнавіднасцяў можа быць выдзелена мноства больш канкрэтных тэм. Напрыклад, эстэтычныя афарызмы прысвячаюцца мастацтву ў цэлым і асобным яго відам або творчасці, прыгажосці і г. д.: *Пакуты не згубныя для творчасці – яе губляць дробныя клопаты* (А. Белая); *Сапраўды геніяльнае акторства заўсёды надужыццё, гульня на даверы. За кошт найвышэйшага...; Запраўднае мастацтва – нескарыстаная эротыка, застыглая ў вольным выбары* (М. Касцюкевіч); *Ах, мастацтва, мастацтва... Ты ў жыцці не што іншае, як белыя пялёсткі вакол брудна-зялёнай кветкавай сарцавіны з будучым насеннем* (Л. Рублеўская); *Ёсць у паэта свой аблог цалінны, / Некрануты прастор для баразён, / Дзе ён працуе з першае хвіліны / І да апошніх вечаровых дзён* (А. Куляшоў) і інш.

Гістарычны погляд на развіццё афарыстычнай тэматыкі паказвае яе перайначванне ў часе. Тэматыка антычных выслоўяў была даволі шырокай: акрамя маральна-этычнага боку, яна тычылася палітыкі, гісторыі, філасофіі, літаратуразнаўства, сустраліся выслоўі сатырычнага і гумарыстычнага характару. Хрысціянскае вучэнне паступова звязло тэматыку выслоўяў амаль выключна да маральна-рэлігійных і жыццёва-бытавых пытанняў. У эпоху Адраджэння, а ў Расіі ў XVIII ст., пераход выслоўяў у афарызмы суправаджаўся пашырэннем тэматыкі і перайначваннем стылістыкі выслоўяў.

Тэматыка афарызмаў адлюстроўвае ўсе незлічоныя грані чалавечай індывідуальнасці і чалавечага грамадства ў іх дыялектычным развіцці. Разам з тым пазачасавай і пазакласавай афарыстыкі не бывае. Кожны грамадскі клас карыстаецца гэтым жанрам літаратуры ў сваіх мэтах і вылучае сваю тэматыку. Кожная эпоха, кожны гістарычны адрэзак часу вылучае свае непаўторныя ідэі, тэорыі, думкі, якія бесперапынна ўзбагачаюць тэматыку афарыстыкі, робяць яе ўсёабдымнай і ўніверсальнай. Але можна адзначыць, што яна сфакусавана на чалавеку з яго складаным духоўным светам і няспыннымі ідэйнымі шуканнямі. Усяму свету вядомы афарызм старажытнагрэцкага мысліцеля Пратагора (V ст. да н. э.): «Чалавек ёсць мера ўсіх рэчаў», і ва ўсе часы афарыстыка звяртаецца да асэнсавання «вечных пытанняў», найважнейшых для чалавека: ісціна і справядлівасць, дзяржаўны прылад, ваяр і свет, праца, шчасце і няшчасце, жыццё і смерць, хуткаплыннасць часу, удасканаленне чалавека і да т. п.: *Жыццё пражыць – не раз забаліць* (А. Белая); *Смерць таксама наважаць трэба* (В. Казько); *Ісціна, кажучь, у тым, што ісціна ёсць* (У. Ліпскі); *Промяхі чужыя ўспамінаем, толькі забываем пра свае* (С. Грахоўскі); *Як у горы чалавек, у вялікай пакуце, дык і ад ворага добра ласкавае, спагадлівае слова пачуць* (Л. Калюга); *Вялікая радасць, як і вялікая гора, любіць часам застацца сам-насам* (А. Васілевіч) і інш.

Навізна думак для афарызмаў не з'яўляецца адметнай рысай. З самых аддаленых часоў людзям вядома мноства ісцін, пры дапамозе якіх можна было б стварыць «залаты век» на зямлі, калі б народы прытрымліваліся іх. Таму так важна паўтараць даўно ўзніклыя мудрыя думкі. Гэтэ дакладна казаў: *«Памылкі вечна паўтараюцца ў дзеяннях. Ісціну трэба пастаянна паўтараць у словах»*. Л. Вовенарг пісаў: *«Поўная самабытнасці і навізны тая кніга, якая абуджае ў нас любоў да старых ісцін»*. Ф. Клінгер адзначаў: *«Нават ісціны, часта самыя неабходныя, засынаюць і маюць патрэбу ў тым, каб іх абуджалі»*. Абуджэнне старых ісцін пры гэтым, гэтак жа як і стварэнне новых, павінна адбывацца ў арыгінальным, яркім абліччы, якое спрыяе найбольш трываламу іх запамінанню. Н. М. Карамзін пісаў: *«Словы належаць стагоддзю, а думкі стагоддзям»*. Словы, сапраўды, старэюць, прыходзяць у заняпад, патрабуюць пастаяннага абнаўлення, а думка вечная. Але словы – гэта «вопратка думкі», і ў старой вопратцы яны не даходзяць да чытача. У беларускіх афарызмах сустракаем сцвярджэнне гэтай думцы: *Над намі слова ўладарыць* (С. Грахоўскі) ці *Не прытыняйся, не жахайся, слова!.. / Хай адвячорак доўгім ценом лёг – / Магчыма немагчымая размова / Датуль, пакуль магчымы маналог* (А. Куляшоў) і інш.

Антычныя пісьменнікі з'явіліся стваральнікамі шматлікіх мудрых выслоўяў, якія пастаянна сілкуюць сваім зместам афарыстычныя творы. Можна без перабольшання назваць антычную літаратуру калыскай афарыстыкі. Супастаўляючы некалькі антычных выслоўяў з сучаснымі афарызмамі, мы бачым пазачасавую актуальнасць старых думак і трансфармацыю формы іх выразу. Возьмем выслоўе Дэмакрыта: *«Шчырасць ўласцівая свабодзе, хлусня ўласцівая рабству»*. Гэтая думка, але ў больш выразным афармленні, сустракаецца ў п'есе М. Горкага «На дне»: *«Хлусня – рэлігія рабоў і гаспадароў. Праўда – бог вольнага чалавека»*. Беларускія афарызмы таксама падкрэсліваюць гэтую думку: *Бо няма, як ведама, страшней ілжы за найпадобнейшую да праўды*

(М. Касцюкевіч); *У свабоды адзін абаронца – праўда; Найлепшы сведка Праўды – Мана* (Г. Марчук); *Ды горкай праўды не схаваеш, Яе ніяк не ашукаеш* (Я. Колас).

Альбо іншае выслоўе Дэмакрыта: *«Павінна саромецца самога сябе столькі ж, як і іншых людзей, і аднолькава не рабіць благога, ці застанецца яно невядомым ці пра яго пазнаюць усе. Але найбольш трэба саромецца самога сябе»*. У больш яснай і лаканічнай фармулёўцы знойдзем яго ў «Крузе чытання» Л. Талстога: *«Сорам перад людзьмі – добрае пачуццё, але лепш за ўсё сорам перад самім сабой»*. Меркаванне Сянэкі пра тое, што, *«імкнучыся пра ішчасце іншых, мы знаходзім сваё ўласнае ішчасце»*, сустракаецца ў больш кароткім выглядзе таксама ў Л. Талстога ў «Казаках»: *«Шчасце ў тым, каб жыць для іншых»*. Згодныя з гэтым і беларускія аўтары: *Шчасце не мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на свеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да ішчасця і свой асобны погляд на самое ішчасце...* (З. Бядуля); *Шчасце ж чалавека не ў тым, каб самому спакойна, ішчасліва жыць, а ў тым, каб карыць, дабро людзям прыносіць, патрэбу ў табе яны адчувалі, бачылі* (Б. Сачанка); *Шчаслівы той, хто не зайздросціць поспеху іншага, а дапамагае яму* (Г. Марчук) і інш.

Наймудрэйшая думка Эпікура пра смерць *«Пакуль мы жывыя – смерці няма, калі смерць будзе – нас не будзе»* сустракаецца ў многіх пісьменнікаў: у Т. Манна, М. Горкага, Л. Талстога і інш., часам з агаворкай «нехта сказаў», часам без агаворкі. У «Блакiтным жыццi» М. Горкага гаворыцца, што заўсёды варта памятаць казацкую прымаўку: *«Пакуль я ёсць – смерці няма, смерць будзе – мяне не будзе»*. Л. Талстой у сваім «Дзённіку» прыводзіць гэтую думку, не называючы аўтара, і вельмі ўхваляе яе. У беларускіх афарызмах сустракаем: *Жыццё чалавека – як агонь. Быў і няма. Зноў загарэлася і патухла. Зноў гарыць. І так – бясконца. Тая самая вечная, таямнічая і цудоўная з’ява* (Я. Брыль); *Што ёсць жыццё, і што ёсць смерць? / Хвост і галава адной змяі* (Л. Рублеўская) і інш.

Выслоўі старажытных грэка-рымскіх мысліцеляў прыводзяцца тут па сучасных перакладах. Калі ж узяць іх са старой літаратуры, напрыклад з «Апафегматы» (1716), то можна пераканацца ў яшчэ большай розніцы ў славеснай вопратцы думак. Возьмем, напрыклад, думку Феафраста аб хуткабежнасці часу: *«Іншыя бяздзельныя забавы вымышляюць, як бы час прабавіць, і адзін аднаго за тое дзякуюць, а таго не вядуцца, што час – рэч шматкаштоўная і з вялікім імкненнем ўцякаць, бо і дагнаць немагчыма»*. Маецца шмат афарызмаў на гэтую тэму. Добра сказаў пра час Вальтэр: *«Усе людзі грэбуюць ім, усе ішчадуць аб яго страце»*. У дачыненні да значнасці гэтай думкі ўдала выказаўся М. Унамуна ў рамане «Калі сыходзяць гады»: *«Пытанне аб няўмольным, безупынным бегу часа, пра тое, як сыходзяць гады, бяследна знікаючы ў вечнасці, стаў агульным месцам маральнай філасофіі і лірыкі. Падобныя думкі настаянна трывожаць чалавечы розум»*. Не абышлі гэтыя пытанні і беларускую афарыстыку: *Нам часу дадзена не шмат – / Міне яшчэ адна хвіліна, / Ёй не вярнуцца ўжо назад* (П. Броўка); *Дні – колавя спіцы, / А час – агонь-рысак* (В. Зуёнак); *Час – як дым* (М. Рудкоўскі); *Хвіліна таксама мае значэнне* (А. Кулакоўскі) і інш.

Ёсць у «Апафегмаце» і коратка выяўленыя думкі, напрыклад, у Перыяндра: *«Не журыся аб пуцякосці», «Дружбу захоўвай больш за ўсё», «Ва ўсякай рэчы часу чакай», «Не лайся мёртваму»*. На кожнае з гэтых выслоўяў можна прывесці шэраг выяўленых сучасных афарызмаў: *На светлым лепш відаць чорнае* (Н. Гілевіч); *Стары вол псуе баразенку; Кашаль без колік нікуды не варты* (А. Мрый); *Пекна спяваюць і жабы; Хваробы лечаць і атрутамі* (М. Багдановіч); *І метал стамляецца* (П. Місько); *У кожнага свой час* (І. Шамякін) і інш. Наогул такое супастаўленне можна прымножыць масай прыкладаў, але падобная праца – гэта ўжо самастойнае даследаванне. Варта падкрэсліць, што тэматыка афарызмаў, звычайна накіраваная на «вечныя пытанні», часта

ўключае думкі, выказаныя раней пісьменнікамі або мыслярамі старога ці нават параўнальна нядаўняга часу. У новай «вопратцы» яны гучаць па-іншаму і лепш запамінаюцца.

Як гаварылася вышэй, для афарызмаў не абавязковая навізна думак, але вельмі важным з'яўляецца іх слоўнае аблічча, якое дасягаецца ўмелым выкарыстаннем стылістычных і эмацыйных сродкаў. Гэтыя сродкі надаюць афарызмам своеасаблівасць і арыгінальнасць, якія ўзмацняюць іх дзейнасць. Як слушна заўважае Г. Марчук, «афарызмы ніколі не характарызуюць аднаго чалавека. Яны здольныя ахапіць усё чалавецтва. Але ж, як ні дзіўна, і ў іх прысутнічае нацыянальны каларыт аўтараў» [2, с. 319].

Акрамя тэматыцы, семантычны аспект добра прасочваецца ў самой будове афарызма. Граматычныя формы і сродкі выяўлення – фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі ў складзе афарыстычнага выслоўя, рытм, рыфма, гукапіс, ступені параўнання прыметнікаў, прыслоўяў, загадны лад дзеяслова, ужыванне часціц і выклічнікаў, наўмысны паўтор аднакарэнных ці падобных па гукавым складзе слоў – адыгрываюць у аўтарскіх выслоўях важную семантычную ролю. Пры дапамозе гэтых сродкаў выяўлення аўтарамі дасягаецца большая ступень эмацыянальнасці, ацэнчанасці, даверлівасці, узаемаразумення і агульнай экспрэсіі афарызма, што садзейнічае перакананасці, вобразнасці, яскравасці такіх выслоўяў. Афарызм – гэта параджэнне вастраслоўя ў шырокім сэнсе гэтага слова і спалучэнне глыбіні думкі з яе прыгажосцю, якая дасягаецца прымяненнем мастацка-стылістычных сродкаў: *Тыя, што варты стакрот каханья, / Тыя не маюць яго на зямлі* (У. Караткевіч); *Няпамяць імя пяўца зліжа, / А песня будзе жыць да жыць* (Я. Купала); *Як грошы, людскія гады, / Удосыць – не лічыш тады, / Увобмаль – дрыжыш над капейкай* (Р. Барадулін); *Ты ж клыгай старэчкай ступою, / А думай – мне дваццаць адзін* (Я. Колас); *Навучыліся ў спрэчках патаківаць неяк, / Забываць там, дзе лепей, сваё нават імя* (М. Танк); *З гадамі верыць дрэву / Неадзеравянелая душа* (Р. Барадулін); *Не праўдзяць мары – кепска марыш; Захочаш мець – мацней жадай!* (М. Лужанін); *Маліцца будуць, калі ты ў славе, / Калі ты ў горы – з насмешкай плюнуць* (П. Панчанка); *Саперніцтва з прыродай – непазбежнасць, / Як непазбежнасць – розум у прыродзе* (В. Зуёнак); *Дай бог арла варонай не назваць, / Варону жа арлом – нічога* (М. Багдановіч); *Але не мае будучыні тое, што будучыні прад сабой не мае* (Д. Бічэль-Загнетава); *На дрэве памяці / З кожным годам – / Багацейшы ўраджай* (М. Танк); *Толькі, свет пакідаючы, не бярыце нічога, / Нават ключ ад дзвярэй перадайце суседу* (М. Танк); *Старасць – час, калі не маеш права, апроч сну, адпачынку, спакою, / Ні на адзін дзень адкласці свае справы...* (М. Танк); *Жыццё ёсць шчасце – Аксіёма! / Ды кожны з нас часовы госьць* (П. Броўка); *Памёр. Прыкрылі некралогам, / І ўсёй вядомасці канец* (П. Броўка); *З кожным днём далей мы / Ад жыцця, ад вясны* (Я. Колас). Гэтыя і іншыя лексіка-семантычныя асаблівасці афарыстычных выслоўяў накіраваныя на наданне афарызму пэўнай экспрэсіўнасці і эмацыянальнай афарбоўкі, выразнасці думкі, якая ў іх змяшчаецца, сведчаць пра тое, што афарызм не толькі знешне з'яўляецца экспрэсіўнай і эмацыянальна афарбаванай адзінкай.

Ітак, семантычны аспект афарыстычнага маўлення праяўляецца, па-першае, у самой тэматыцы выслоўяў і, па-другое, у іх унутранай структуры.

Прырода афарыстычных адзінак з пазіцый прагматыкі

Лінгвістычная прагматыка не мае дакладна акрэсленых контураў. У яе ўключаецца комплекс пытанняў, звязаных з адносінамі прамоўцы да таго, што і як ён гаворыць, і з інтэрпрэтацыяй маўлення слухачом. Пры вывучэнні мастацкага маўлення ў сферу прагматыкі ўключаецца разгляд адносін пісьменніка да рэчаіснасці, таксама адносін чытача да тэксту і да мастацкага твора ў цэлым. На думку В. Звэгінцава, «пад прагматыкай трэба разумець гістарычныя, культурныя, нацыянальныя ўмовы і ўсё

сукупнасць чалавечых ведаў і вераванняў, у межах якіх адбываецца функцыянаванне мовы і якія робяць уплыў на выкарыстанне мовы і на адносіны да яе» [1, с. 8].

Прагматыка цесна звязана з агульнафіласофскімі, светапогляднымі праблемамі. У межах гэтай дысцыпліны абмяркоўваюцца пытанні аб фактах грамадскай свядомасці, спосабах фарміравання светапогляду, аб тых ацэнках навакольных з’яў, фактаў навукі і культуры, якія часта не маюць агульнай значнасці, а залежаць толькі ад індывіда, ад яго прыналежнасці да той ці іншай сацыяльнай групы, ад яго культурнага ўзроўню, прафесійных заняткаў, асабістага густу і г. д.

Прагматычны аспект афарыстычных адзінак дакладна адлюстраваны ў афарыстычным дыскурсе.

Сёння ўжо не выклікае сумненняў, што адным з сацыяльных фактараў фарміравання нашай свядомасці выступае дыкурс. Прыклады гэтага агульнавядомага. Усе мы ў той ці іншай меры ў штодзённых зносінах пад уплывам інфармацыйных патокаў, што нас акружаюць, аказваемся ўцягнутымі ў дыкурс ці, інакш кажучы, вербальную камунікацыю. Сам тэрмін «дыкурс» пайшоў ад лацінскага *discursus*, што значыць *колазварот*, рух. Дыкурс заўсёды накіраваны на канкрэтны аб’ект, які знаходзіцца ў канкрэтных абставінах, і на канкрэтную мэтавую аўдыторыю. Пры гэтым ён заўсёды даносіць інфармацыю пра гэта ў вызначаным кантэксце. Асобны дыкурс уяўляе сабой аднародны сэнсавы блок. Аднак ланцужок дыскурсу не заканчваецца: адзін блок пачынаецца, другі заканчваецца і г. д.

Беларуская афарыстыка арганічна ўплятаецца ў сусветную афарыстычную думку, з’яўляецца невычарпальнай крыніцай для даследавання духоўнага патэнцыялу беларускага этнасу, паняцця ментальнасці. Афарызм – арыгінальны сродак абазначэння і намінацыі пазамоўнай рэчаіснасці, які здзіўляе рэцыпіента глыбінёй яе асэнсавання. Нягледзячы на тое, што афарыстычнае выслоўе суадносіцца з рэчаіснасцю, яго асноўная спецыфіка закладзена ў ім самім, у яго логіка-семіятычнай прыродзе. У межах афарызма адбываецца ўзаемадзеянне лінгвальных і псіхакагнітыўных феноменаў, арыентаваных на спецыфічны спосаб бачання свету і звязаных з этнічнай моўнай карцінай: *Творчасць – гэта вечны сыход упрочкі ад тых, каго любіш* (В. Акудовіч); *Каб акрылена жыць сёння і ўпэўнена крочыць у заўтра, трэба ведаць, што было ўчора* (У. Ліпскі); *Трэба заставацца чалавекам на зямлі, хто б ты ні быў на пашпарту!* (У. Ліпскі); *Будзь сам сабою, Беларусь...* (З. Бядуля); *Грошы раз-два – і з’еў чалавек, а разумнае слова жыве цэлы век* (З. Бядуля); *Сама лепш чалавеку, як весел ён: ніякай тады нуды няма, ніякага цяжару на сэрцы* (Л. Калюга); *Пра сына гаварыць будучы, а бацькава імя добрым словам успамянуць* (Л. Калюга); *Народ і ў грубасці сваёй мудры* (Я. Брыль); *Ці магчыма знішчыць, забіць сябе падобнага, не забіўшы пры гэтым сябе?* (В. Казько); *Два вялікія жаданні валодаюць чалавекам – прага любові і прага ведаў. Першае ітурхае пладзіцца і размнажацца, другое – спазнаваць таямніцы і загадкі жыцця* (Л. Левановіч); *Паспрабуйце любіць Беларусь не здалёку, а зблізку, такую, якая яна ёсць. Паверце, яна вартая таго!* (Б. Сачанка) і інш. Афарыстычнае выслоўе мае свае адметныя рысы ў структуры (гэта тычыцца разнастайных спосабаў і сродкаў пабудовы) і стылістычных функцыях і разам з іншымі фігурамі і тропамі шырока выкарыстоўваецца ў мове мастацкіх твораў для стварэння гумару, сатыры, іроніі, а таксама маўленчай характарыстыкі персанажаў.

У афарызмах, як і ў філасофіі, выражаецца квінтэсенцыя духу эпохі, але вучоныя чамусьці ў большасці займаюцца парэміялогіяй і менш – афарыстыкай. Між тым афарызмы стымулююць мысленне і ў большай ступені, чым фальклор, фарміруюць асобу, асабліва тых, хто ўжо атрымаў які-небудзь мінімум адукацыі: *Свет хітра ўстроены: нельга толькі пра сябе думаць і дбаць* (П. Місько); *Кожны народ вучыцца ў прыроды, якая яго акружае* (В. Іпатава); *Родны край ніхто не выбірае, / Выбірае родны край цябе* (Р. Барадулін); *Мой родны кут, як ты мне мілы!..* (Я. Колас); *Народ –*

гэта нешта большае, чым сума адзінак (В. Іпатава); Чамусьці ўсё судзіць па законах божых, панскіх, дзяржаўных, толькі не па чалавечых (М. Танк) і інш. Але галоўнае сведчанне ўвагі майстроў слова да малых жанраў літаратуры – сама колькасць афарыстычных выказванняў у творах, іх лаканічнасць, адшліфаванасць формы, абагульняючы характар зместу, што выходзіць за сэнсавыя межы кантэксту, у якім нарадзіліся і жылі, і сам па сабе ахоплівае «сутокі неба і зямлі»: духоўны свет чалавека і яго практычную дзейнасць, мары і філасофію, побыт і чалавечыя ўзаемадачыненні, мараль і закон. Гартаючы творы беларускіх аўтараў, чытач пераканаецца ў філасофскай, культурнай, жыццёвай вартасці выслоўяў, у іх глыбіннай значнасці для роздуму аб жыцці, для фарміравання этнанацыянальнага светаўспрымання і ўсялюдскай духоўнасці, для нашых сённяшніх ацэнак і рашэнняў. Напрыклад, у І. Шамякіна мы знаходзім: *Без адчування малой зямлі няма адчування вялікай* («Зона павышанай радыяцыі»); *Няма жыцця без палітыкі. І палітыкі без жыцця* («Завіхрэне»); *О, гэтыя ўмоўнасці жыцця! І без іх нельга, і трымацца іх – што закоўваць сябе ў ланцугі* («Атланты і карыятады»); *Усё робіцца простым, калі чалавек перастае думаць пра сябе, пра жыццё... Калі галоўнае – дасягненне мэты* («Сэрца на далоні»); *Жыццю вучыць жыццё* («Выкармак»); *Ёсць хлеб – ёсць і будзе жыццё* («Без пакаяння»); *Толькі маладыя могуць пускаць на вецер не дні, а месяцы і гады* («Атланты і карыятады»); у В. Іпатавай: *Малодосць ніколі не глядзіць на старых* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Хто ж, як не дзеці, нясе на сабе і ў сабе, у сваёй крыві, бацькаву віну ці бляск подзвігаў?* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Жанчына, калі ёй чаго-небудзь хочацца, можа рабіцца відушчай не горай за самага вялікага мудраца* («Вяшчун Гедзіміна»); *Любоў – гэта дар, без яе не можа быць жыцця* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Не кожнаму даецца ў жыцці каханне, якое мацней за смерць, за адлегласць, за ўсе перашкоды. Але кожная жанчына марыць аб ім, кожная хоча быць адзінай – на ўсе гады, якія адпусціў Лёс, на ўсе выпрабаванні, на шчасце і няшчасце* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Няўжо каханне не можа апраўдаць чалавека перад Богам?* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Каханне можа быць дарам, але і насланнем таксама – тады трэба не даваць мораку браць над сабой верх* («Залатая жрыца Ашвінаў»); *Дзве рэчы робяць чалавека мудрым – веды, памножаныя на духоўную дысцыпліну, і каханне. І калі першага трэба дабівацца, можа, усё жыццё, то другое прыходзіць само, нечакана, неспадзявана, як... як маланка* («Вяшчун Гедзіміна»); у М. Танка: *Ну што пажадаць чалавеку, / Які на свет гэты з'явіўся? / Сяброў у цяжкую гадзіну, / Бо ў добры час – многа іх будзе* («*** Ну што пажадаць?»); *Камнем кідаюць пасля дружбы, / Пасля кахання і знявагі* («Рэабілітацыя камяня»); *Некаторыя запаўняюць сваё жыццё рознымі рэчамі таму, што ў дзяцінстве не мелі ніякіх цацак* («Лісткі календара»); *Старасць – час, калі не маеш права, Апроч сну, адпачынку, спакою, Ні на адзін дзень адкласці свае справы* («Старасць – час, калі не маеш права»); *Цяжка з успомненых фрагментаў скласці жывы вобраз чалавека, які адышоў ад нас, але з адсутнасцю якога ты ніколі не зможаш пагадзіцца* («Ля нарачанскага вогнішча»); *3 жыццём трэба развітвацца непрыкметна, нікога не турбуючы* («Лісткі календара») і інш.

Уласцівасці унутранай канфліктнасці афарызма робяць яго незамяняльнай формай для адлюстравання супярэчнасцяў грамадскіх і бытавых жыццёвых праблем. Гэтае ж свойства прывяло да разумення афарызма за мяжой Беларусі як адзінкі, што змяшчае гумарыстычную, забаўляльную, экстравагантную функцыі. Але беларускі афарызм спецыфічны: ён сур'ёзны, глыбіня яго дыктуецца самой гісторыяй развіцця гэтага жанра ў нашай краіне. Афарызм – састаўная частка літаратуры, ён вельмі блізкі беларускаму народу. Прагматыка афарызмаў глабальная, грунтуецца на самых важных баках чалавечага жыцця і грамадства, на праблемах, што трывожаць людзей.

Заклучэнне

У цяперашні час практычна ўсе пункты гледжання на прыроду афарызма могуць быць схематычна падзеленыя на дзве групы: з пазіцыі семантыкі і з пазіцыі прагматыкі. Але афарызмы як вобласць ведаў могуць быць разгледжаны і як філасофская форма асэнсавання і пазнання рэчаіснасці, і як сінтэз мастацкага і паняццёвага кампанентаў. Афарызмы вельмі тонкая лінгвістычная катэгорыя. З аднаго боку, аўтар укладвае ў вусны персанажа якія-небудзь выслоўі, якія ў сілу пэўнага комплексу прыкмет могуць з'яўляцца патэнцыяльнымі афарызмамі. З другога – гэтыя выказванні персанажа, яркія, запамінальныя, могуць відавочна супярэчыць цэласнаму светаразуменню аўтара. Падобнага роду супярэчнасці толькі падкрэсліваюць такую факультатывную прыкмету афарызма, як парадаксальнасць.

Зараз назіраецца ўзмацненне цікавасці да афарыстыкі, менавіта да беларускай. Гэты ёмісты, кароткі і мудры жанр літаратуры становіцца адным з самых папулярных і перспектывных яе кірункаў. Але, нягледзячы на жыццёстойкасць афарызмаў, на іх шырокае ўжыванне, феномен афарызмаў яшчэ не вывучаны ўсебакова і ў належнай ступені. Гэта ж датычыцца лінгвістычнага даследавання такіх моўных праяў, уласцівых шэрагу афарызмаў, як граматычны іх склад або структурная парадыгма, а таксама семантычныя асаблівасці беларускай афарыстыкі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Звегинцев, В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 248 с.
2. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 415 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 03.10.2019

Levanyuk A. Ya. Semantic and Pragmatic Features of Belarusian Aphoristic Discourse

The article deals with the nature of aphoristic units from the point view of semantics and pragmatics. It also shows common features of these approaches and the differences that exist between them. The author claims that language is a system of semantic and pragmatic relations. Especially interesting for linguistic analysis are such language expressions in which the communicative intention is not expressed directly in a verbal form of an utterance. A striking example of such statements is an aphorism, which requires comprehension by means of philosophical analysis as a specific semiotic system that compresses information and knowledge to a nuclear state and is used in various types of discourse: in religion, in morality, in art, in law, in science and philosophy.